

ZÂTÎ DİVÂNÎ'NDA ARKAİK UNSURLAR

Archaic Elements in the Diwan of Zâtî

Dr. Serhat KÜÇÜK*

ÖZ

Bir dilin bünyesinde bulunan ve günlük konuşma dilinde kullanılan ata yâdigârı arkaik sözcükler o dilin tarihî köklerinin araştırılıp ortaya çıkarılmasında önemli bir görev üstlenirler. Bu sözcüklerin diğer bir özelliği ise ortaya çıktığı devirlerin toplum hayatı, gelenek görenek, duyuş-düşünüş, inanç sistemleri ve genel bir ifadeyle kültürel zenginlikleri hakkında bilgi edinmemize katkıda bulunmalarıdır. Sözcüklerin etimolojisinin araştırılması ve tarihî süreç içerisinde geçirdiği değişikliklerin irdelenmesinde de arkaik sözcüklerin önemli ipuçları içerdiği söylenebilir.

Fransızca kökenli olan ve sözlükte "1. Arkaizmle ilgili, eskimiş (söz veya eser). 2. Güzel sanatlarda klasik çağ öncesinden kalan" manalarına gelen *arkaik* (archaique), Türk Dilinin eski çağlara ait yazılı metinlerinde geçen ve günümüzün mevcut sözcükleri için de kullanılan bir sıfattır. Türk Dili, günlük konuşma dili ve edebî eserlerde kullanılan arkaik sözcükler bakımından zengin bir söz dağarcığına sahiptir. Geçmişte okur-yazar ve aydın kesimine hitap eden divan şiiri metinleri de Türkçe arkaik sözcükler bakımından önemli bir birikime sahiptir. 16. Yüzyılın ilk yarısında şairlerin hocası ve piri olarak tanınan Zâtî, Divanı da halk deyim ve atasözleri ile arkaik sözcükler bakımından hatırı sayılır bir birikime sahiptir. Bu çalışmada Zâtî Divânî'nda tespit edebildiğimiz arkaik sözcükler ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Arkaik sözcük, Zâtî Divânî, Gazel, Türk Dili¹

ABSTRACT

The archaic words used in daily language take on an important role in uncovering the historical roots of that language. Another feature of these words is their contribution to finding out the social life, customs, belief systems and generally cultural richness of the time they emerged. Archaic words take on an important role in the analysis of the etymology of the words used today and historical process of change.

The Word archaic which is French origin means "ancient" and may refer to a period of time preceding a "classical period". Turkish Language has lots of archaic words used in everyday language and in literary works. Divan poetry texts which could only be understood by literates and intellectuals of their times also has significant proportion of archaic words. Zâtî, known as the teacher of poets, uses lots of archaic words in his Diwan which collects his poems. This study examines archaic words found in the Diwan of Zâtî.

Keywords: Archaic words, Diwan of Zâtî, Poem, Ghazal, Turkish Language.

*Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Edebiyatı Bölümü Karabük, serhatkucuk@karabuk.edu.tr

Giriş

Bir dilin bünyesinde bulunan ve günlük konuşma dilinde kullanılan ata yâdigârı arkaik sözcükler o dilin tarihî köklerinin araştırılıp ortaya çıkarılmasında önemli bir görev üstlenirler. Bu sözcüklerin diğer bir özelliği ise ortaya çıktığı devirlerin toplum hayatı, gelenek görenek, duyuş-düşünüş, inanç sistemleri ve genel bir ifadeyle kültürel zenginlikleri hakkında bilgi edinmemize katkıda bulunmalarıdır. Sözcüklerin etimolojisinin araştırılması ve tarihî süreç içerisinde geçirdiği değişikliklerin irdelenmesinde de arkaik sözcüklerin önemli ipuçları içerdiği söylenebilir.

Fransızca kökenli arkaik sözcüğü, sözlüklerde “1. Arkaizmle ilgili, eskimiş (söz veya eser). 2. Güzel sanatlarda klasik çağ öncesinden kalan” (Türkçe Sözlük 1988: 133); “arhaic (arkey’ik. s. kadim, eski; artık kullanılmayan, modası geçmiş” (İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü 1997: 42) manalarındaki sıfat ve sözcükler için kullanılan bir terimdir. Türk dilinin farklı dönemlerinde yazılan eserlerde az ya da çok sayıda arkaik sözcükle jarşılaşmak mümkündür. Bu bağlamda, divan şiiri metinleri de Türkçe arkaik sözcükler bakımından zengin sayılırlar. Şairin geleneğin belirlediği kurallar içerisinde bilgi ve görgüsünü, duyuş ve düşüncesini diğerlerinden farklı ifade etme eğilimi onu yeni arayışlara yöneltirken bu arayış kapsamında halk deyim ve atasözleri ile konuşma dili ve özellikle yerel ağızlarda yaşayan arkaik sözcüklere de müracaatını gerekli kılar. Nazmî, Visâlî, Meylî ve Necâtî gibi şairlerin divanlarında küçümsenmeyecek düzeyde örnek bulunduğu söylenebilir. 16. Yüzyılın ilk yarısında şairlerin hocası ve pîri olarak tanınan Zâtî Divanı da halk deyim ve atasözleri bakımından hatırı sayılır bir birikime sahiptir.

Memleketi Balıkesir’de ve 16. Y.y. başlarında gittiği İstanbul’da düzenli bir eğitim göremeyen Zâtî’nin şiirlerinde zikrettiği halk deyim ve atasözleri ile arkaik sözcükleri, halk kültüründen aldığı kuvvetle muhtemeldir. Gerek memleketinde baba mesleği çizmecilikle iştigal ederken gerekse Bayezîd Câmîi avlusundaki remilci dükkânına gelip gidenlerden öğrendiğini sandığımız atasözü, deyim ve arkaik sözcükleri kullanmada başarılı olan Zâtî hakkındaki “Esnafıktan yetişen ve halk kültürünü özümseyen Zâtî halkın kullandığı özlü sözlerden yeterince istifâde etmiş, şiirlerinde fırsat düştükçe deyim ve atasözlerine yer vermiştir.” (Zavotçu 2012: 418) cümlesi de düşüncemizi destekler mahiyettedir.

Zâtî Divân’ında (C. I, II, III) geçen arkaik sözcüklerin işlendiği bu yazıda önce Zâtî Divânın’da arkaik sözcüklerin hangi şiir ve beyitlerde geçtiği tespit edildi. Akabinde tespit edilen sözcükler önce alfabetik sıraya göre dizildi, daha sonra sözlüklerin yardımıyla anlam ya da anlamları verildi. Bu sözcüklerin zikredildiği beyitler ise hemen sözcüğün altında okurun dikkatine sunulmuştur. Tarama, tespit, tasnif ve manalandırma aşamasında sözcüklerin yalnız gerçek manalarıyla değil, şairin yüklediği ve şiirde kazandığı manalarının da beyti anlamada dikkate alınması gerektiği kanaatine varılmıştır. Beytin sonunda ve sağ tarafında, geçtiği cilt, şiir ve sıra numarası kısaltılarak verilmiştir.

Tespit edilen arkaik sözcükler ve bu sözcüklerin geçtiği beyitler şunlardır:

Artuk: “Artuk [ardık, artık, artuğ] 1. Başka, gayri, maada. 2. Fazla, ziyâde. 3. Kûsur, -den fazla. 4. Üstün. 5. Bir bütünün büyük bir kısmı.” (Dilçin 1983: 14); “i. (Eski Türk. artuk<art-mak.) 1. Harcanandan geriye kalan veya fazla gelip artan kısım, artan şey, bakıye: (...) 2. (İsim tamlamasının ikinci ögesi olarak) Arkaya, geriye kalmış, olan kimse. (...) 3. Kullanılandan, yenilen içilenden geriye kalan: (...) 4. E.T. Türk. ve halk ağzı. Fazla: (...). 5. takı. -den başka, gayri, mâadâ. [Kelime bu anlamda Eski Türkiye Türkçesi metinlerinde görülmekte ve artuk şeklinde geçmektedir.]...” (Ayverdi 2008: 175) manalarına gelen Eski Türkçe döneminden kalma bir sözcüktür. Zaman zaman dîvân şiiiri metinlerinde de kullanılan sözcük Zâtî Dîvân'ında da aşağıdaki beyitlerde zikredilmiştir:

Bir demi bin yıldan artuk gösterür 'âşıklara
Görmedüm bast-ı zamân aslın bilür hicrân gibi (Zâtî Div., C 3, G.1544 /4)

Assı-Ası: “(Eski Türk. asığ> E.T Türk assı) E.T. Türk.1. Fayda, kâr, menfaat. (Ayverdi 2008: 191) 2. Çıkar, kazanç, faiz” (Dilçin 1983: 26) manalarına gelen Eski Türkçe bir sözcüktür. Zaman zaman dîvân şiiiri metinlerinde de kullanılan bu sözcük Zâtî Dîvân'ında da tespit edilmiş ve tespit edilen beyitler aşağıda sunulmuştur:

Yüri ey hâce Zâtî 'ışç-ı Bârî ile bâzâr it
Ne assı eyledün bir şâhid-i bâzâr sevmekden (Zâtî Div., C 3, G 1197/7)

Buñ: “ (Eski Türk. mung->bun) E. T. Türk. ve halk ağzı. Sıkıntı, darlık”(Ayverdi 2008: 434) manalarına gelen Eski Türkçe döneminden kalma bir sözcük olup Zâtî Dîvân'ında aşağıdaki beyitte zikredilmiştir:

Bu vaşıyyet kim ben itdüm döstlar tutmazsañuz
Öldüğümden şoñra biñ kez öldürür ol buñ beni (Zâtî Div., C 3, G.1495/4)

Demren: “Temren kelimesinin eski metinlerde rastlanan şekli”(Ayverdi 2008: 1339); “Okun ucuna geçirilen demir ya da kemik parça” (Dilçin 1983: 63); “Temren: *ok, kargı gibi şeylerin ucundaki sivri demir. Eski kaynaklarda demren biçimi de geçer*” (Eren 1999: 401) manalarına gelen Eski Türkçe bir sözcüktür. Yakın geçmişte ve günümüzde temren şeklinde kullanılan sözcük asıl hâliyle Zâtî Dîvân'ında da tespit edilmiş ve aşağıda sunulmuştur:

Ben kemân-kâmet ecelden sehm iderdüm dostlar
Çok şükür geldi yüreklerdürdi yâruñ demreni (Zâtî Div., C 3, G.1533/4)

Devşürmek: “(E.T. Türk. dirşürmek<dir-i-ş-ür-mek>derşür-mek, benzeşmezlikle deşürmek> devşirmek) 1. Toplamak, dermek. 2. Düzeltip katlamak. 3. tarih. Osmanlı Devleti'nde yeniçeri ocağında asker olarak yetiştirmek, saray hizmetlerinde kullanmak üzere reaya çocuklarını toplamak”(Ayverdi 2008: 705), “ Bir araya getirmek” (Dilçin 1983: 81) manalarına gelen Eski Türkçe döneminden kalma bir fiil olup Zâtî Dîvân'ında aşağıdaki beyitte zikredilmiştir.

Devşürse dâne-i dili inse hümâ yire
Zâtî dir idi zülfüne 'ömrüm hümâ gibi (Zâtî Div., C 3, G.1546/7)

Eyitmek (ayıtmak): “ (Eski Türk. ayıt-mak<ay-mak ‘demek, söylemek’) [Batı Türkçesi’inde daha çok eyit-mek şeklinde ve eydür ‘der, söyler’ çekimiyle kullanılmıştır.] E. T. Türk. ve halk ağzı. Söylemek, demek”(Ayverdi 2008: 919) manalarına gelen Eski Türkçe döneminden kalma bir fiil olup Zâtî Dîvânı’nda da aşağıdaki beyitte zikredilmiştir.

Didüm vasf-ı lebün yazsam gerek rengîn-ü-şîrîn-ter
Eyitdi kâgıdı olsun şeker-reng-ü-Semerkindî (Zâtî Div., C 3, G.1588/2)

İzün tozın sabâ göke çıkarsa tura yirinden
Melekler ayda hôş geldün gözüm nûrı başum tâcı (Zâtî Div., C 3, G.1636/3)

Didüm bend it beni leylî şaçuñla
Ayitdi bağlamalusın be mecnûn (Zâtî Div., C 3, G.1234/5)

Geñ: “ (Eski Türk. king> gin>gen) 1.E. T. Türk. ve halk ağzı. Geniş 2. halk ağzı. İşlenmemiş, bakir...”(Ayverdi 2008: 1045) manalarına gelen Eski Türkçe döneminden kalma bir sözcük olup Zâtî Dîvânı’nda sözlükte ilk sırada zikredilen geniş anlamı ile kullanılmıştır.

Gönlüm ziyâde tardur ey ‘akl pendî ko
Geñ yirde eylegil yüri var kethudâhğı (Zâtî Div., C 3, G.1592/3)

Güvlemek: “Gürlemek”(Dilçin 1983: 116), “[güv-le-mek eAT] gçşz. f. [-r] Gürlemek”(Çağbayır 2007: 1816) manasına gelen Eski Anadolu Türkçesi döneminden kalma bir fiil olup Zâtî Dîvânı’nda aşağıdaki beyitte zikredilmiştir:

Güvleyüb düşsem ayağına ‘aceb mi zâhidâ
Âşıkuñ ğamdan şarâb-ı telh alur dâdımı (Zâtî Div., C 3, G.1573/3)

İramak: “[ır-â-mak (...)] (ıra: mak) 1. Uzak olmak; uzaklaşmak; ara açılmak; uzamak(...). [DS] [İKPÖy.] [ETY] 2. Kaçmak. [Gabain] 3. [ağız] Aradan çok zaman geçmiş olmak. [DS]”(Çağbayır 2007: 2046); “(Eski Türk. Yıra-mak) E.T. Türk. ve halk ağzı. Uzaklaşmak...”(Ayverdi 2008: 1339) manalarına gelen, Eski Türkçe döneminden kalma bir fiildir. Zaman zaman dîvân şiiiri metinlerinde de kullanılan fiil Zâtî Dîvânı’nda da tespit edilmiştir. Tespit edilen beyitler şunlardır:

Bahâr oldı revân âb-ı revânuñ şimdi çak çağı
Ğamı nice ırar dilden temâşâ eyle ırmağı (Zâtî Div., C 3, G.1531/1)

İçre: “ (iç’ten yön ekiyle iç-re) E.T. Türk. 1. İçinde, arasında, -de”(Ayverdi 2008: 1367), “1. İçine, ... vaktinde”(Dilçin 1983: 125) manalarına gelen Eski Türkçe döneminden kalma bir sözcük olup Zâtî Dîvânı’nda da aşağıdaki beyitte zikredilmiştir:

Yayın kurub ebrûsi gözi üstüne vardı
Uyumuş idi fitne cihân ıcre uyardı .(Zâtî Div., C 3, G.1569/3)

Yâr kapısı ıcre cân vireyin
Bana feth eyle yâ Rab ol bâbı Zâtî Div., C 3, G.1596/4)

Gün yüzinden nûr uğurlarken tutuldu meh zemîn
Kara sürdi yüzine şehîr ıcre teşhîr eyledi (Zâtî Div., C 3, G.1603/2)

Âlem ıcre kim vefâ vardur dise divânedür
Âkıl iseñ umma tiryâki dehân-ı mârda (Zâtî Div., C 3, G.1450/4)

Aldı nağd-i şâh şabrumı nağş oynayub nerrâd-ı 'ışk
Ey Kâmer-rûh şâs-ı derdün ıcre zâr egler beni (Zâtî Div., C 3, G.1493/3)

İrgürmek (irürmek): “ [Ergirmek, ergürmek, ırgirmek, ırgürmek] Ulaştırmak, eriş-tirmek”(Dilçin 1983: 129) manalarına gelen Eski Türkçe döneminden kalma bir fiil olup Zâtî Divânı'nda aşağıdaki beyitte zikredilmiştir.

Güllerün yirin diken hâruñ gülistân itdi dehr
Göklere ırgürse bülbül yiridür efgânımı (Zâtî Div., C 3, G.1598/6)

Haşr olursak ol kıyâmet-kadd ile ırgürme hiç
Yâ İlahî hasr dek ahşamı bayram irtesi (Zâtî Div., C 3, G.1625/2)

İs (İssi): “sahip, malik”(Dilçin 1983: 117), “İs-İs-İssi-İssi i. (Eski Türk. idi “sâhip”ten iyi>İ-si”sâhibi”, ünsüz ikizleşmesiyle issi, yanlış ayırma ile is+si>is>ıs ve iyelik ekinin ka-lıplaşmasıyla issi>ıssi) E.T. Türk. Sâhip...”(Ayverdi 2008: 1453) manasına gelen Eski Türkçe bir sözcüktür. Zaman zaman divân şiiri metinlerinde de kullanılan bu sözcük Zâtî Divânı'nda da tespit edilmiş ve tespit edilen beyitler aşağıda sunulmuştur:

Kim yarar 'âleme lûtf ıssi yaln yüzlü iken
Viridi nâruñ yüzine karşı karşı halk-ı cihân

Geldi bir dem ki olub cünbîş-i serd ıssi şabâ
Kalmadı âb-ı revânda harekât-ü-cereyân (Zâtî Div., C 3, G 1059/4, 5)

Subh gibi ey kerem ıssi sovuqluk gösterüb
Ben hamîde-kaddi n'îçün saht idersin yâ gibi (Zâtî Div., C 3, G.1543/2)

Ah kim bî-hîmelük bu Zâtî-î efsürdeyi
Ey kerem ıssi belâ mülkinde sultân eyledi (Zâtî Div., C 3, G.1604/7)

Bir şitâ mahlûkı 'âlemden sovutdı ser-be-ser
Yine ol lûtf ıssi bu dünyâda yah-dân eyledi (Zâtî Div., C 3, G.1604/2)

Kanda (handa): “Nerede, nereye”(Dilçin 1983: 124) manalarına gelen ve zarf olarak kullanılan Eski Türkçe döneminden kalma bir sözcüktür. Zâtî Dîvânı’nda da aşağıdaki beyitte zikredilmiştir:

Bir kimse bilmez oklaruñuñ kande olduğm
Bu şehri dilde geldiler ey şâh batdılar (Zâtî Div., C 1, G. 152/4)

Kanda görseñ cân ile meyi yohsa Zâtî’yâ
Gözleri cellâdına cânânüñ öldürdüñ beni(Zâtî Div., C 3, G. 1497/5)

Kangı (kankı): “E.T. Türk. 1. Hangi”(Ayverdi 2008: 1572), “[kânû>kankı]{eAT} zf. Hangi” manasına gelen Eski Anadolu Türkçesi döneminden kalma bir zarf olup Zâtî Dîvânı’nda aşağıdaki beyitlerde zikredilmiştir:

Kangı menzilde ola ol meh-i enver bu gice
Eşk-ü-âhum yir-ü-göki yine arayâr gibi (Zâtî Div., C 3, G.1551/3)

Sözün tatlu-vü-düşnâmun lezîz-ü-leblerün halvâ
‘Aceb bilsem bularuñ kankısı şeker degül Bâlî (Zâtî Div., C 3, G.1639/2)

Kanı: “zf. (Eski Türk. Kanı “nerede”) E. T. Türk. Hani, nerede?...”

(Ayverdi 2008: 1572), “Hani, nerede”(Dilçin 1983: 124) manalarına gelen ve zarf olarak kullanılan Eski Türkçe döneminden kalma bir sözcüktür. Zaman zaman dîvân şiiri metinlerinde de kullanılan sözcük Zâtî Dîvânı’nda da aşağıdaki beyitlerde zikredilmiştir:

Görüb leyfî saçuñ Mecnûn olubdur
Kanı Zâtî kadar ‘ömrün hired-mend (Zâtî Div., C 1, 122 / 5)

Dâr-ı dünyâda lebün dâr-ı şifâsına mahal
Kanı bir hasta tabîbüm dil-i bî-çâre gibi (Zâtî Div., C 3, G.1548/2)

Zinde kıl aduñ Zâtî virüben ‘ışk ile cân
Kanı dünyâda kalur nesne eyü nâm gibi (Zâtî Div., C 3, G.1552/5)

Görüb zencîr-i zülfin bir perînüñ oldı dîvâne
Bahâristân-ı ‘âlemde kani Zâtî kadar uşlu (Zâtî Div., C 3, G 1128/5)

Kayı: “[kad-gû>kayı] {eAT} is. Kaygı (Çağbayır 2007: 2493)”, “1. Yağmur, sağanak, bora. 2. Kaygı, endişe, tasa”(Dilçin 1983: 143,144) manalarına gelen Eski Anadolu Türkçesi döneminden kalma bir sözcük olup Zâtî Dîvânı’nda da aşağıdaki beyitlerde zikredilmiştir:

Gam-ı ebrûn ile başum kayıdur yay gibi
Bu bana rûz-ı ezel kısmet olan pay gibi (Zâtî Div., C 3, G.1557/1)

Kendüzi: zm. [Gendüzü, kendi özi, kendözi, kendözü, kendü özi, kendüzü] Kendisi, zati, şahsı, nefsi.(Dilçin 1983: 146) manalarına gelen Eski Türkçe bir zamir olup Zâtî Divân'ında da tespit edilmiş ve tespit edilen beyitler aşağıda sunulmuştur:

Yavı kıldun o perîyi bulıcak kendüzini

Ey gönül kendüni tağıtma ya devşür özini (Zâtî Div., C 3, G.1561/1)

Kuşkun : “Kuşkun[kuşgun]: Eyer, semer ve palamın arkasında bulunan ve hayvanın kuyruğu altından geçirilen kuşak.”(Dilçin 1983: 149) manasına gelen Eski Türkçe bir sözcüktür. Zaman zaman divân şiiri metinlerinde de kullanılan bu sözcük Zâtî Divân'ında da tespit edilmiş ve tespit edilen beyitler aşağıda sunulmuştur:

Kuskun mı urdururdu 'aceb zâhid-i himâr

Cân virdi tirşesine nazar idicek aña (Zâtî Div., C 1, G. 31/3)

Anuñ dükkânına varmağa düşman kuşkun urdurmaz

Çayış çek arçasından 'âşıkâ peyveste peyveste (Zâtî Div., C 3, G. 1445/4)

Oñmak: “Oñmak, [oñmağ, oñmak] iyileşmek, şifa, salah bulmak, uygun olmak, uygun gelmek, feyz ve bereket bulmak, düzelmek.”(Dilçin 1983: 163), “geçişsiz f. (Eski Türk. ong-mak) E. T. Türk ve halk ağzı. iyileşmek, şifa bulmak: (...). 2. daha iyi duruma gelmek, düzelmek, salah bulmak: (...). 3. Feraha erişmek, mutlu olmak...”(Ayverdi 2008: 2423) manalarına gelen Eski Türkçe döneminden kalma bir fiildir. Zaman zaman divân şiiri metinlerinde de kullanılan bu fiil Zâtî Divân'ında da aşağıdaki beyitlerde zikredilmiştir:

Yaka çâk itdügümi gördi yakalarda didi

Yakası çâk olan ol oñmaduğ âvâre gibi (Zâtî Div., C 3, G.1548/4)

Hâceti bitmedi yanuñda dirîgâ Zâtî

Oñmadı bitmedi bağrında olan yare gibi (Zâtî Div., C 3, G.1548/5)

Koçmağ- Kuçmak: “ (Eski Türk. kuç-mak<*kuç-mak) E. T. Türk. Kucaklamak, sar-mak”(Ayverdi 2008: 1744) manalarına gelen Eski Türkçe döneminden kalma geçişli bir fiil olup Zâtî Divân'ında aşağıdaki beyitte zikredilmiştir.

Kem er midür bu gün meydân-ı 'ışkuñ içre bu Zâtî

Bilüñ koçmağ için kıldı zerini der-miyân Fahrî (Zâtî Div., C 3, G..641/5)

Kümrenmek (Gümrenmek): “[Gümremek, gümrenmek, gümürdenmek] Homurdanmak” (Dilçin 1983: 103; Çağbayır 2007: 1800) manasına gelen Eski Anadolu Türkçesi döneminden kalma geçişli bir fiil olup Zâtî Divân'ında aşağıdaki beyitlerde zikredilmiştir:

Ra'd sanma gümleyen sevdâ-yi zülfünden senüñ

Dağlara düşmüş bulut divâne olmuş kümrenür (Zâtî Div., C 1, G. 434 /3)

Oğlan: 1. (Erkek olsun kız olsun) Evlat. 2. Erkek çocuk, yavru.

(Dilçin 1983: 172) “[oğ-ul>oğ-(u)l-ân (...)] oğla: n) is. 1. Çocuk; oğlan. [DLT] [EUTS] [Gabain] [KB] 2. (kız veya erkek) çocuk. [KB] 3. Genç adam. [EUTS] [KB] 4. Oğullar, evlatlar; çocuklar. [DLT] [ETY] [Tekin] ...”

(Çağbayır 2007: 4854) manalarına gelen Eski Türkçe döneminden kalma bir sözcük olup Zâtî Dîvânı’nda da aşağıdaki beyitte zikredilmiştir:

Beni taht-ı hevânun leşker-i nefis itdi sultânı
Hayâl-i dil-rübâlar kasr-ı kalbümde iç oğlanı (Zâtî Div., C 3, G.1560/1)

Öñ: “ (Eski Türk. öng> ön) 1. Arka, sağ ve soldan başka dördüncü yön, görünen ileri taraf Karşıtı: ARKA. 2. Bir şeyin esas kabul edilen görünen yüzü. 3. Bir yerin arka kabul edilen kısmına göre ileride bulunan tarafı, bir eksene göre ileride kalan yeri. 4. Bir kimse veya yerin yüzünün baktığı tarafta olan yakın yer. 5. Vücudun ileriye bakan kısmı. 6. Giyeceklerin vücudun göğüs, karın ve bacakları örten kısmı. 7. teşmil. İçinde yaşanılan zamandan sonra gelecek olan zaman, karşılaşılabilecek veya yapılacak olan iş vb.ini ifade etmek için kullanılır. 8. Karşı, huzur. 9. Arka kabul edilen yere göre ileride bulunan. 10. Bazı kelimelerin başına geldiği zaman onlara ‘önce olan, önce gelen, ilk’ anlamı katar. [Bunların çoğu bugün birleşik kelime niteliğindedir] 11. E. T. Türk. ve halk ağzı. Önce, evvel”², “1. Mukaddem. 2. Üstün, makbul”³ manalarına gelen Eski Türkçe döneminden kalma bir sözcük olup Zâtî Dîvânı’nda aşağıdaki beyitte zikredilmiştir.

Cümle hûbândan biri önince Kanber olımaz
Düldül-i nâza süvâr oldukca sultânım ‘Alî (Zâtî Div., C 3, G.1633/6)

Dôstlar bu zaħm-ı bi-ħadd öldürür öñ soñ beni
Ol gözi cellâdumuñ bârî yolunda çoñ beni (Zâtî Div., C 3, G.1495/1)

Sınmak: “(< sı-n-mak) E. T. Türk. ve halk ağzı. 1. Kırılmak, parçalanmak. 2.Yenilmek, bozguna uğramak, mağlup olmak”(Ayverdi 2008: 2815), “3. Zayıf düşmek, aciz kalmak. 4. Kaybolmak, yitmek. 5. Bozulmak. 6. Azalmak, şiddetini yitirmek.(Dilçin 1983: 198) manalarına gelen Eski Türkçe döneminden kalma bir fiil olup Zâtî Dîvânı’nda da aşağıdaki beyitte zikredilmiştir.

Nûr âyeti ey mâh ruhuñ hakkına indi
Gördi yüzünü aya tapanlar büti sındı (Zâtî Div., C 3, G.1590/1)

Çün sındı hayl-i behmen çekdi livâ benefşe
Mülk-i bahârûn olsa şâhı revâ benefşe (Zâtî Div., C 3, G.1333/1)

²İlhan Ayverdi, a.g.e C. 3, s. 2457, 2458.

³Yeni tarama Sözlüğü; s. 180.

Saru: “(Eski Türk. sarığ> E. T. Türk. saru) 1. Altın rengi, kükürt rengi. 2. Sıf. Bu renkte olan. 3. (Yüz için) Solgun, soluk”(Ayverdi; Topaloğlu 2007: 917) manalarına gelen Eski Türkçe döneminden kalma bir sözcük olup Zâtî Dîvânı'nda da aşağıdaki beyitte zikredilmiştir:

Yüzüne gün tokımdı höcrede ol meh didi Rûma
Yalıñ yüzlü saru saçlı ışıkdur Câmndan geldi (Zâtî Div., C 3, G.1628/3)

Sayrı- şayru, sayrı: “sıf. ve i.(Eski Türk. sayra-mak “saçmalamak”tan sayra-ğ> sayru) [Bâzı dilcilere göre ise kökü belli değildir.] [Son dönemlerde yeniden canlandırılmış, fakat tutunmamıştır.]E. T. Türk. ve halk ağzı. Hasta...”(Ayverdi 2008: 2731) manasına gelen, sıfat ve isim olarak kullanılan Eski Türkçe döneminden kalma bir sözcüktür. Zaman zaman dîvân şiiri metinlerinde de kullanılan sözcük Zâtî Dîvânı'nda da aşağıdaki beyitte zikredilmiştir:

Hey meded öldüm bana bir bûse vir didüm didi
Sözünü azıtdun ancak ölecek sayru gibi (Zâtî Div., C 3, G.1540/2)

Tamu: “ (Soğd. tamw) E.T. Türk ve halk ağzı. Cehennem”

(Ayverdi 2008: 3060; Çağbayır 2007: 5154) manalarına gelen Eski Türkçe döneminden kalma bir sözcük olup Zâtî Dîvânı'nda da aşağıdaki beyitte zikredilmiştir.

Sanma kim hicrâna düşmekden hicâb eyler rakîb
Girse tamuya eger kim kızmaya aslâ yüzi (Zâtî Div., C 3, G.1601/5)

Soñ: “ (Eski Türk. song) 1.İçinde bulunulan vakte en yakın geçmiş zaman yahut bu zamanda yapılmış veya meydana gelmiş olan. Karşıtı: İLK. 2. Ondan sonrası veya başkası olmayan, onunla nihayet bulan. 3. En arkada, en geride bulunan. 4. Bütün olanca. 5. Bir şeyin en sonra veya ortaya çıkan bitiş, tükeniş kısmı, bitme, tükenme noktası, nihayet. 6. Gelecek, akıbet. 7.Eş. 8. teşmil. Ölüm. 9. Son olarak en son”⁴ manalarına gelen Eski Türkçe döneminden kalma bir sözcük olup Zâtî Dîvânı'nda aşağıdaki beyitte zikredilmiştir.

Döstlar bu zahm-ı bi-ḥadd öldürür öñ soñ beni
Ol gözi cellâdumuñ bârî yolunda ḳoñ beni (Zâtî Div., C 3, G.1495/1)

Taş: “ (Eski Türk. taş) 1. Yeryüzünün sertleşmiş ve katılaşmış tabakalarında bulunan, içindeki maden, tuz ve oksitlere göre değişik renkte ve değişik birleşimdeki çok sert cisim. 2. Bunlardan kopmuş veya koparılmış parça. 3. Bu maddeden yapı işlerinde kullanılmak üzere hazırlanmış malzeme. 4. Mücevherlerde kullanılan değerli veya taklit ufak sert cisim. 5. (İsim tamlamasının ikinci ögesi olarak) Bu maddeden belli yerlerde kullanılmak üzere hazırlanmış nesne. 6. Dama, domino, satranç vb. oyunlarda kullanılan

⁴ İlhan Ayverdi,a,g,e C. 3,s. 2863.

maden, kemik veya tahta parçalarını her biri. 7. Bazı organlarda, özellikle böbrek, mesane vb.nde oluşan katı madde. 8. mec. Birini iğnelemek için söylenen söz, tariz. 9. Kısaltma yoluyla Mezar taşı. 10. eski. Top güllesi. 11. Taştan yapılmış”(Ayverdi 2008: 3083) “Dış”(Dilçin 1983: 216); “[taş (...)]{eT} 1. Dış; hariç; taşra; dışarı. {eAT} {OsT} {aynı} [DLT] [EUTS] [ETY] [İKPOy] [Tekin] [KB] [Üç İtigsizler] 3. Geniş açıklık; yazı. [DLT] 4. Gurbet; yabancı yer. [DLT]”(Çağbayır 2007: 4629) manalarına gelen Eski Türkçe döneminden kalma bir sözcük olup Zâtî Dîvânı’nda Dış; hariç; taşra; dışarı manalarıyla aşağıdaki beyitte zikredilmiştir:

İç işigün taşma itün gibi başın koya
Zâtî’nün ger var ise başında devlet Mustafâ (Zâtî Div., C 3, G.1631/5)

Tamzırmak: “Tamzurmak, [damzurmak, damzurmak, tamzurmak] Damlatmak”(Dilçin 1983: 201) manasına gelen Eski Türkçe döneminden kalma bir fiildir. Zaman zaman dîvân şiiri metinlerinde de kullanılan bu fiil Zâtî Dîvânı’nda da aşağıdaki beyitte zikredilmiştir:

Ben harâretden ölürdüm ger ağarmış gözlerüm
Penbe ile ağzıma tamzurmasa bir pâre şu (Zâtî Div., C 3, G. 1219/4)

Turmak: “ 1. Ayağa kalkmak, kıyam etmek. 2. Vazgeçmek, geri durmak. 3. Kurulmak, yapılmak. 4. Karşı durmak, karşı koymak. 5. Bağlanmak, kendini vermek, mülazemet etmek. 6. Kopmak, meydana gelmek. 7. Yaşamak, çok yaşamak. 8. Erişmek, yerleşmek”(Dilçin 1983: 213) manalarına gelen Eski Türkçe döneminden kalma geçişli bir fiil olup Zâtî Dîvânı’nda aşağıdaki beyitte zikredilmiştir:

Bûse ister turmayub kanlu lebünden dem-be-dem
Şerbetin içmek diler dîvâne gönlüm istenür (Zâtî Div., C 3, G. 434 /4)

Turkurmak: “ [turgurmak durgurmak, durkurmak] 1. Durdurmak. 2. kaldırmak, ayakta tutmak. 3. Vücuda getirmek, ortaya çıkarmak göstermek”

(Dilçin 1983: 225; Çağbayır 2007: 4914) manalarına gelen Eski Türkçe döneminden kalma geçişli bir fiil olup Zâtî Dîvânı’nda aşağıdaki beyitte zikredilmiştir:

Yüzini gösterse gönlüm gayrıya meyl eylemez
Turkurur akar suyu sâhib-kerâmetdür Velî (Zâtî Div., C 3, G.1640/3)

Üzre: “ (Eski Türk. üz ‘üst’ten yön ekinin kalıplaşmasıyla üz+re) Üstüne, üstünde, üzerinde”(Ayverdi 2008: 3324) manalarına gelen Eski Türkçe döneminden kalma bir sözcük olup Zâtî Dîvânı’nda da aşağıdaki beyitte zikredilmiştir:

Yalın ayak yürüsem od üzre hergiz tuymazam
Baş açuk dîvâne itdi bir perî-behçet beni (Zâtî Div., C 3, G.1490/4)

Yağı: “(Eski Türk. yağı; kökü kesin olarak belli değildir.) E.T. Türk. ve halk ağzı. Düşman, hasım”(Ayverdi 2008: 3384) manalarına gelen Eski Türkçe döneminden kalma bir fiil olup Zâtî Dîvân'ında da aşağıdaki beyitte zikredilmiştir:

Leşkeri şâh-ı şitânuñ bir amansuz yağıdur
Cümle raht-ı râhatı alan-u-talan eyled (Zâtî Div., C 3, G.1604/6)

Yasmak: “geçişli f. (Eski Türk. yas-mak“dağıtıp yaymak, çözmek”) E. T. Türk. ve halk ağzı. 1. Düz ve düzgün hâle getirek, yaymak, yassılmak. 2. (Yayın girişini) Gevşetmek ...”(Ayverdi 2008: 3422); “1. Yayın kirini gevşetmek. 2. Yassılmak, düz hâle getirmek.”(Dilçin 1983: 237) manalarına gelen Eski Türkçe bir sözcüktür. Zaman zaman dîvân şiiri metinlerinde de kullanılan sözcük Zâtî Dîvân'ında da tespit edilmiştir. Tespit edilen beyitler şunlardır:

Delerdi taşî tîr-i âhî Ferhâd-ı kemân-kaddün
Benümdür şîmdi meydân ol okın atdı yayın yasdı (Zâtî Div., C 3, G.1535/2)

Yavı: “Yava-yavu-yavı sıf. (Fars. yâve'den.) E. T. Türk. ve halk ağzı. 1. Kaybolmuş, kayıp, zâyî. 2. Sıf. ve i. Sahipsiz (hayvan)...”(Ayverdi 2008: 3430); yavu-->yava kılmak [yava kılmak, yavı kılmak, yavı kumla, - kulmak] kaybetmek, yitirmek”(Dilçin 1983: 239) manalarına gelen Eski Türkçe bir birleşik fiildir. Bu birleşik fiil Zâtî Dîvân'ında da tespit edilmiş ve tespit edilen beyitler aşağıda sunulmuştur:

Yavı kıldun o perîyi bulcak kendüzini
Ey gönül kendüni tağıtma ya devşür özini (Zâtî Div., C 3, G.1561/1)

Yay: “(Eski Türk. ya; kelime daha sonra uzun a'nın etkisiyle yay biçimini almıştır) 1. İki ucu arasında bir giriş gerili olan, eğri ve esnek ok atma aleti, kavis. 2. Keman, viyolonsel gibi çalgıları çalmaya yarayan, iki ucu arasında kıl gerili bir değnekten ibaret alet. 3. Kırılmadan eğilip bükülebilen, çekilip uzatılabilen, sıkıştırılabilen, kuvvet kalkınca eski haline dönen parça. 4. Bir eğrinin iki noktası arasında kalan kısmı. 5. Zemberek. 6. Hallaçların pamuk atarken kullandıkları alet.(Eski Türk. yay 'yaz') 7. E. T. ve halk ağzı. Yaz mevsimi”(Ayverdi 2008: 3432) manalarına gelen Eski Türkçe döneminden kalma bir zarf olup Zâtî Dîvân'ında da aşağıdaki beyitlerde zikredilmiştir:

Görmedüm bir meh-i nev kaşlarıñuñ yayı gibi
Virdi ey mâh harâret baña yayayı gibi (Zâtî Div., C 3, G.1553/3)

Yendek (yindek): “Sürekli, daima, hep, mutlaka”(Dilçin 1983: 246), “[yan-mak (dönmek)->yine->yine-d-mek->yind-ek/yendek (...)] {eAT} {OsT} zf. Mutlaka; daima; hep” (Çağbayır 2007: 5335,5336) manalarına gelen Eski Anadolu Türkçesi döneminden kalma bir sözcük olup Zâtî Dîvân'ında aşağıdaki beyitte zikredilmiştir:

Didiler sende yok ol tâc-ı Mecnûn kuş yuvasıdır
Didüm kim yendek olmaz ol da bir leylek kazâsıdır (Zâtî Div., C 1, 256 / 1)

Yumak: “(Eski Türk. yumgak<yum-mak) 1.Top gibi sarılmış yuvarlak iplik, yün vb. 2. (Eski Türk. yu-mak) E. T. Türk. ve halk ağzı. 3. Yıkamak.”(Ayverdi 2008: 3487) 4. Gasl etmek: elleri yumak. 5. Vaz geçmek, kat-’i münasebet etmek.(Sami 2011: 1209) manalarına gelen Eski Türkçe döneminden kalma bir fiil olup Zâtî Dîvânı’nda da aşağıdaki beyitte zikredilmiştir.

Zâtî’yâ ben taşt-ı sîmîn-i kamerden el yudum
Âfitâb-ı âlem-ârâdur anuñ tâs-ı zeri (Zâtî Div., C 3, G.1579/7)

Bir içim şudur velî ol çeşme-i Âb-ı Hayât
Yüz yumaz hergiz vefâ itmekde ammâ kimseye (Zâtî Div., C 3, G.1397/3)

Çan ile çorlar egerçi kim şehîdi çabrine
Çûy-ı dilberden ağan şâfi şularla yun beni (Zâtî Div., C 3, G.1495/2)

Yumuş (yumuş): “ (Eski Türk. yumuş ‘haber, mesaj’;kökü belli değildir) E. T.

1. Türk. ve halk ağzı. İş, hizmet, ödev”(Ayverdi 2008: 3489),
2.“Görev”(Dilçin 1983: 264) manalarına gelen Eski Türkçe döneminden kalma bir sözcük olup Zâtî Dîvânı’nda aşağıdaki beyitte zikredilmiştir.

Hıdmete gönderdi hâcem bir yumuş oğlanıyam
Veh ki bu büt-hânede naçş-ı nigâr egler beni (Zâtî Div., C 3, G.1493/6)

Sözcüklerin ve onların geçtiği beyitlerin sunumunun ardından sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Gerek bir kavim ve milletin tarih ve kültürünün izini sürmede gerekse o milletin fertleri arasında anlaşmayı sağlayan dilinin tarihî seyri esnasındaki değişimlerin izlenmesinde arkaik sözcüklerin önemi büyüktür. Dîvan şiiri metinleri de arkaik sözcükler bakımından zengin bir arşive sahiptir. Divan şairlerinin şiirleri ve eserlerinde geçen arkaik sözcüklerin tespiti hem arkaik sözcük arşivinin genişlemesini sağlayacak hem de divan şiiri ile halk şiiri arasındaki ortak kültür malzemesinin sayısını artıracaktır.

KAYNAKÇA

- Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara: 1988.
İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü, Sev Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş., 26 bs., İstanbul 1997.
EREN, Hasan; *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 1. Bs., Bizim Büro Bs.evi, Ankara 1999.
ZAVOTÇU, Gencay. *Dîvân Şairlerinden Gazeller-1 (Nesre Çeviri, Açıklama, Terimler, Kişiler ve Sanatlar)*, *Dehhânî-Nesîmî-Şeyhî-Zâtî*. Kocaeli: Umuttepe Yay. 2012.
AYVERDİ, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Yay. C.1-II-III, 2008.
DİLÇİN, Cem. (haz.). *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay., 1983.
ÇAĞBAYIR, Yaşar. *Ötüken Türkçe Sözlük*, C. 1-5. İstanbul: Ötüken Yay., 2007.

- TARLAN, Nihat. *Zâtî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon), Gazeller Kısmı*: C.I. İstanbul: İÜ Ed. Fak. Yay., 1216, 1967.
- _____. *Zâtî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon), Gazeller Kısmı*: C. II. İstanbul: İÜ Ed. Fak. Yay., 1970.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet ve M. Ali Tanyeri. (haz.). *Zâtî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon), Gazeller Kısmı*: C.III. İstanbul: İÜ Ed. Fak. Yay., 1987.
- AYVERDİ, İlhan ve Ahmet Topaloğlu. *Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Yay.,2007.